

COMUNICACIÓ

Antoni Bosch-Veciana (Facultat de Filosofia - Universitat Ramon Llull. Grup de Recerca «Filosofia i Cultura» i Grup de Recerca «Hermenèutica i Platonisme»)

L'oikonomia en la Grècia clàssica i els llibres dels Econòmics atribuïts a Aristòtil

La cultura grega, sobretot a l'època clàssica, ha estat una cultura particularment sensible a l'administració ordenada dels béns, tant els dels casals familiars (οἰκίαι) com els de les comunitats polítiques (πόλεις); i és a causa d'aquesta sensibilitat que aquella cultura féu de l'administració dels seus béns tema de reflexió. Totes les grans cultures de l'antiguitat i, sobretot, els grans imperis d'aquelles èpoques tingueren especial cura en l'administració dels seus béns, com, d'altra banda, hauria de ser ocupació necessària de tot (bon) governant. Cert que no tots reeixiren amb la mateixa destresa en l'ofici d'administradors. L'arqueologia i alguns dels documents conservats d'aquelles cultures i d'aquells imperis, ara ja llunyans, són bons testimonis del que diem. Tanmateix, no ens ha arribat una documentació suficient que ens permeti, ara per ara, conèixer amb el detall necessari aquelles administracions, i, per això mateix, aquelles fonts no ens permeten d'abonar la tesi que allò que els grecs anomenaren *economia* formés part del pòsit cultural d'aquelles cultures o del seu interès imperial. Als imperis els interessa l'administració, no la teorització sobre l'administració (per bé que aquesta caldria suposar-la en alguns dels seus més alts funcionaris, sobretot per als experts en administració dels béns).

Per altra banda, si ens adrecem a la literatura grega de l'època clàssica sí que els textos conservats ens possibiliten d'afirmar que alguns dels seus autors –encara que més aviat pocs– tematitzaren l'*economia* i feren de l'administració dels béns familiars i dels béns de la ciutat motiu del seu pensament. Els grecs d'aquella època ordenaren els àmbits que queien sota la influència de l'*economia* i elucidaren els principis amb els quals calia que es regís l'administració dels béns d'una comunitat, ja fos d'àmbit familiar o bé d'àmbit polític, i, alhora, en determinaren les finalitats, la principal de les quals era assolir una «vida bona» (*eudaimonía*) en qualsevol dels àmbits (el privat i el públic). Per als grecs, l'*economia*

anava estretament lligada a la *vida* dels ciutadans i era un afer fonamentalment *moral*. Les reflexions que els grecs feren sobre l'administració familiar i sobre l'administració política de les ciutats i dels imperis constituïren un primer pas reflexiu d'ordre *moral*. Segles més tard, molts segles més tard, l'*economia* es desplega com a *ciència* en mans d'Adam Smith, el pare de l'*economia política*. Efectivament, fou en el segle XVIII, concretament l'any 1776, que Adam Smith publicà la seva reconeguda obra intitolada *La riquesa de les nacions* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*), amb la qual posà els fonaments per a un tractament científic (mecanicista, *more newtoniano*) de l'economia, amb elements gens científics, com la cèlebre «"mà invisible" del "mercat lliure" que, per si mateixa, porta a uns resultats èticament bons i justos per a tothom»¹. Els grecs, a diferència de l'economia moderna, mantingueren un lligam estret entre *economia* i «vida bona» (*eudaimonia*).

El terme *economia* (οἰκονομία) fou creat pels grecs per a designar amb un nom l'«administració d'un casal familiar». El terme no es troba ni en Homer ni en Hesíode, ni en els poetes lírics ni en els tràgics; tampoc no el trobem ni en Heròdot ni en Tucídides, fet ben significatiu. El terme οἰκονομία el trobem per primera vegada en els escrits de Plató i en Xenofont, autors, com és sabut, coetanis. El primer, Plató, l'usa com a nom corrent en el sentit d'administració d'una casa' (per exemple en *l'Apol.* 36b7; *Lisis* 209d2; etc.); el segon, Xenofont, el tematitza, en *falogs*, en la seva obra intitolada *Ὁ οἰκονομικός*². Els llatins el transliteraren per *oeconomia*.

1. Cf. Andreu MARQUÈS, *Contribució a una crítica filosòfica de l'economicisme*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2000, p. 28. Aquest treball d'Andreu Marquès resulta avui indispensable quant a crítica ben fonamentada de l'economicisme.

2. El terme també el trobem en el *Corpus hippocraticum*, en el sisè llibre sobre les *Epidèmies* (VI, 2, 4: ἡ περὶ τὸν νοσήοντα οἰκονομία, és a dir, *les mesures a prendre en relació al malalt*). Sabem que d'ençà de Xenofont els filòsofs faran servir el terme οἰκονομία d'una manera normal en el sentit d'*administració d'un casal familiar* i d'*administració dels béns de la ciutat*; en els historiadors posteriors prendrà el sentit d'*administració política* i, fins i tot, d'*evolució dels esdeveniments* (com és el cas de Polibi, I, 4, 3: ἡ οἰκονομία τῶν γεγονότων). Té el sentit d'*organització del conjunt* d'una obra literària

Etimològicament el terme οἰκονομία és compost de dos elements: el primer element, οἶκος, es refereix a «la casa», no a l'edifici (οἶκία) o a algun dels seus elements físics (δῶμα) sinó al conjunt dels béns que posseeix una família; l'altre element correspon al verb νέμειν, que vol dir 'administrar, dirigir, tenir cura de, etc.'³. Per tant, el sentit originari d'*oikonomia* és el de l'administració dels béns privats d'una família (d'un casal familiar), sobretot del que en diríem la seva hisenda. És evident que l'οἶκος calia que fos vetllat, és a dir, administrat, si les propietats rurals que posseïa un casal familiar eren d'una certa importància. A un οἶκος petit no li calia administració, és a dir, no suposava cap problema teòric de càlcul dels guanys i rendiments⁴. L'*oikonomia* està lligada de bon començament a l'agricultura.

A més del casal familiar de la família, per als grecs hi havia un casal familiar més ampli: la *polis*. També la *ciutat* s'havia d'ocupar de l'administració dels seus béns, dels béns d'aquella gran família. Per això mateix també s'anomenarà *oikonomia* la cura en l'administració dels béns del casal-ciutat. Els grecs consideraven la *polis* com una gran família que vetllava pels seus fills, els ciutadans, els quals tenien com a ideal ser mantinguts pel pare

---

en Dionís d'Halicarnàs (*De compositione verborum*, 25; *Epistula ad Cn. Pompeium*, 4, 2). No resulta sorprenent que l'ús del terme abstracte οἰκονομία sigui, com acabem de veure, tan tardà, mentre que el verb οἰκονομεῖν l'usa ja per primera vegada Sòfocles (*Electra*, 190) i el substantiu οἰκόνομος el trobem ja dues vegades en Èsquil (*Agàmmon*, 155 i 1481) i en el poeta i moralista Focílides, II, 7.

3. La derivació etimològica generalitzada que fa provenir *oikonomia* de οἶκος i de νόμος no és del tot exacta. No són les lleis (νόμος) que regeixen una casa, sinó l'*administració* (νέμειν) d'una casa. Fer derivar νόμος del verb νέμειν no és del tot exacte, almenys des de les regles de l'etimologia. Tots els diccionaris grecs més importants fan derivar οἰκονομία de οἶκος i de νέμειν. Vegeu B.A. von GRONINGEN, «Introduction», en *Aristote. Économique*, texte établi par B.A. von Groningen et André Wartelle, traduit et anoté par André Wartelle (Collection des Universités de France), Paris, Les Belles Lettres, 1968, pp. VIIss, i M. GARCÍA VALDÉS, «Introducción», en *Pseudo-Aristóteles. Económicos*, Introducción y notas de Manuela García Valdés (Biblioteca Clásica Gredos, 70), Madrid, Gredos, 1984, 231-248.

4. Cf. GRONINGEN, VIII, i GARCÍA VALDÉS, 232.

sense que haguessin de pagar cap impost ni tampoc haver de treballar⁵. Sabem que en aquella època els ingressos de la *polis* provenien del rendiment de les propietats públiques, dels peatges dels camins, de les taxes i aranzels portuaris, etc., cosa que feia que els qui més contribuïssin als ingressos de la *polis* no fossin els seus ciutadans-fills sinó els comerciants forasters (els metecs)⁶.

En general, entre els grecs, la gestió econòmica era anual, cosa que feia que se sacrificués el futur al present, i cadascú vetllés pels seus problemes particulars de casa seva. Plutarc, per exemple, ens explica que Pèricles va fer vendre d'un sol cop totes les seves collites privades d'un any i, amb els diners, de seguida va fer comprar, al mercat, tot allò que necessitava en aquell moment (*Vida de Pèricles*, 16, 4)⁷.

B.A. von Groningen ha escrit que ens podem adonar, estudiant el món grec des d'aquesta perspectiva, que «la pensée grecque, si alerte, si curieuse et si avide d'envisager les réalités sous le jour de la discussion théorique, n'ait pas manqué de s'intéresser à ces phénomènes économiques, d'abord à ceux du domaine familial, ensuite à ceux de l'État»⁸.

* * *

Efectivament, entre els grans escriptors grecs trobem textos dedicats a aquests «*phénomènes économiques*» (von Groningen)⁹. En primer lloc, Hesíode i la seva obra *Els treballs i els dies*. B.A. von Groningen no s'està de dir que en *Els treballs i els dies* «on peut voir le premier traité d'économie domestique et familiale»¹⁰, encara que en nota s'afanya a dir que «toutefois, il est évident que l'ouvrage d'Hésiode, poème lyrique et didactique, présente des différences considérables avec les traités théoriques de Xénophon et d'Aristote»¹¹. El Dr. Ignasi Roviró creu -com ens exposarà tot

5. GRONINGEN, VIII.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*, VIII i VIII n.1.

8. *Ibidem*, VIII.

9. Resseguim l'exposició que en fa von Groningen (*ibídem*, VIII-XI).

10. *Ibidem*, p. IX.

11. *Ibidem*, p. IX n.1.

seguit– que aquesta obra d’Hesíode és saviesa gnòmica, una saviesa, doncs, pre-filosòfica.

Dels sofistes no sabem que hagin escrit res referent a l’economia, encara que Tucídides –alumne seu– sí que descriu amb força precisió la situació econòmica de Grècia en l’anomenada «Estat Mitjana» o antiguitat de Grècia, segons tradueix Jaume Berenguer en la col·lecció Bernat Metge (*Història de la Guerra del Peloponès*, I, 2-20), i la situació econòmica d’Esparta i d’Atenes poc abans de la guerra del Peloponès (*Història de la Guerra del Peloponès*, II, 7-10).

Plató, sens dubte, ha parlat en la seva *República* (llibres IV-VII) i en *Les Lleis* (llibres IV-VIII) de la ciutat ideal i hi ha exposat i discutit llargament qüestions d’economia en les quals coïncideix amb la filosofia abstracta i objectivitat material. De tota manera, no es tracta d’una economia d’una ciutat grega sinó d’una ciutat ideal que ell veu més d’acord amb la naturalesa humana tal com ell la contempla. És veritat que Plató –com hem dit en nota– usa el terme *economia* en diversos textos: *Apologia*, *Lisis*, *República* i *Lleis*; i en el *Polític* parla fins i tot de la *ciència econòmica*: «sobre el que estem examinant, és evident que hi ha una única ciència referida a tot això. I que hom l’anomeni *reial*, *política* o *econòmica* no ens ha d’importar gens [no ens ha d’enemistar] (Οὐκοῦν, ὁ νυνδὴ διεσχοπούμεθα, φανερόν ὡς ἐπιστήμη μία περὶ πάντ’ ἐστὶ ταῦτα: ταύτην δὲ εἴτε βασιλικὴν εἴτε πολιτικὴν εἴτε οἰκονομικὴν τις ὀνομάζει, μηδὲν αὐτῷ διαφερώμεθα..., en 259c1-3). Tanmateix no dedica un text a l’*economia*. Hi ha un text discutible (falsament) atribuït a Plató, l’*Eríxias*, que discuteix molt superficialment el problema de la riquesa: la riquesa és un bé menys envejable que la bona salut. Si de la riquesa se’n fa un mal ús (per a finalitats deshonestes), resulta ser un mal: només l’home de bé en fa un ús noble i útil¹².

D’obres dedicades a l’*economia* en l’antiguitat grega n’hi ha pròpiament tres. És a dir, hi ha tres obres el títol de les quals conté el terme *οἰκονομικός*, un terme que els traductors acostumen a traduir, en general, per *econòmic*, com així mateix havien fet ja els

12. Cf. ΠΛΑΤΩΝ, *Obras completas*, Madrid, Aguilar 1966, p.1690 (la traducció del text platònic es troba a les pp. 1691-1702 i segueix amb una fidelitat de copista el text francès de Budé).

traductors llatins d'algunes d'aquestes obres quan traduïren els títols grecs per *oeconomicus*. Són textos atribuïts a Antístenes (445-365 aC), a Xenofont (430-354 aC) i a Aristòtil (384/3-322/1 aC). L'obra d'Antístenes s'intitulava Περί νίκης οἰκονομικός, això és: *De la victòria, un discurs sobre l'administració*. Les altres dues, les de Xenofont i d'Aristòtil, porten per títol senzillament el terme οἰκονομικός; la de Xenofont s'intitula Ὁ οἰκονομικός (en llatí: *Oeconomicus*) i la d'Aristòtil Τὰ οἰκονομικά (en llatí: *Oeconomica*). L'adjectivació que suposa el terme οἰκονομικός ho és de ὁ λόγος, *tractat* o *discurs* (ὁ [λόγος] οἰκονομικός).

El text d'Antístenes (445-365 aC), intitulat Περί νίκης οἰκονομικός, això és: *De la victòria, un discurs sobre l'administració*, que esmenta Diògenes Laerci (*Vides dels filòsofs*, VI, 16), no s'ha conservat. Alguns autors, seguint l'orientació de la filosofia d'Antístenes¹³, suposen que considerava el treball com quelcom que calia restringir a la producció de l'estrictament necessari per a viure i que la família calia que deixés pas a la comunitat. És fàcil que el seu ideal hagués estat el que Glaucó, en la *República* de Plató (II372d), exposa quan afirma: «i si fundessis 'la ciutat de porcs' (ὕων πόλιν, en 372d4), Sòcrates, podries engreixar-los amb altres pinsos que no fossin aquests».

De fet, del primer autor de qui hem conservat textos dedicats explícitament a l'economia pràctica és de Xenofont (430-354 aC), un altre dels tinguts per deixebles de Sòcrates. De Xenofont, a més d'alguns fragments dels *Records de Sòcrates*, conservem dues obres dedicades a l'economia. L'una, dedicada a l'economia domèstica (*Oikonomikós*), de la qual ens parlarà el Dr. Ignasi Roviró, i que es divideix en dues parts: una conversa entre Sòcrates i Critòbul sobre el concepte d'economia, i una segona part en la qual Sòcrates ens refereix una conversa que havia tingut amb Iscòmac (nom que significa 'el qui combat les situacions difícils'), un propietari rural que representa el mateix Sòcrates i que es dedica personalment a l'explotació de la seva propietat, i que ha educat la seva jove esposa en l'administració del casal familiar (*oikonomia*);

13. Charles H. KAHN, *Plato and the Socratic Dialogue. The Philosophical Use of a Literary Form*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, pp. 4-9. Marie-Odile Goulet-Cazé, «Antisthène», en *Dictionnaire des Philosophes Antiques* I, Paris, CNRS, 245-253.

l'altra obra de Xenofont és dedicada a l'*economia política* (s'intitula Πόροι, és a dir, *Ingressos*), on tracta de com l'Àtica podrà cobrir les necessitats materials dels seus ciutadans. Hi suggereix tres mesures: 1) incrementar el nombre de metecs, facilitant el comerç en el Pireu; 2) apujar les contribucions indirectes; i 3) més que res explotar les mines de plata de Laurèion, prop de Súnion. Estava convençut que n'hi hauria prou amb aquestes mesures perquè els ciutadans poguessin portar una vida de lleure¹⁴.

Aristòtil (384/3-322/1 aC), un dels autors de l'antigor més preocupat per la vida dels homes en societat, ha reflexionat també sobre l'*economia* i sobre la *riquesa*, que és un mitjà necessari tant per a la vida familiar com per a la vida de la *polis*. Trobem textos, com ara el llibre V de l'*Ètica a Nicòmac* i el llibre I de la *Política*, dedicats a l'economia. Diògenes Laerci, en el catàleg d'obres d'Aristòtil (*Vides dels filòsofs* V, 22), ens dóna *De la riquesa* (Περὶ πλούτου) com a títol d'un llibre d'Aristòtil, llibre que no s'ha conservat.

El llibre V de l'*Ètica a Nicòmac* (1129a3-1138b14) tracta de la justícia i la injustícia (Περὶ δὲ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας, en 1129a3) i de quin és el terme mitjà de la justícia (καὶ ποῖα μεσότης ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη, en 1129a4-5). En aquest context parlarà fonamentalment tant de la justícia i la cobdícia de béns (1129a26-b10) com de la justícia distributiva (en relació també als béns, als guanys i a les pèrdues) (1131a10-1131b9) i també de la commensurabilitat i la moneda (1133a19-b28) i de la justícia política (1134a17-b1), així com, breument, ho farà de la justícia domèstica (1134b2-8). De l'economia només en parla en relació a la justícia i, sobretot, en relació a la moneda (i dels intercanvis que amb aquesta es duïen a terme), que era un problema ben real del seu temps, ja que es tendia a una desmesura, a prescindir del terme mitjà tot promovent la usura.

En la *Política* d'Aristòtil hi ha reflexions de caire ben teòric i del tot rigoroses que no podem deixar d'esmentar: d'una banda, hi ha tot allò que se'ns diu en el llibre I sobre l'economia domèstica i

14. Vegeu Claude Mossé, *Historia de una democracia: Atenas*. (Akal Universitaria, 25), Madrid, Akal, 1987, pp. 118-123. Aquest resulta un text imprescindible, editat per primera vegada a París, Seuil, 1971.

la família en quant aquestes són fonaments de la vida política (cf. llibre I, cap. 2: 1252a24-1253a38, i llibre I, cap. 10: 1258a19-1258b8). L'economia de la qual parla Aristòtil és fonamentalment l'economia rural: l'administració de les propietats rurals de la família (l'*economia* en sentit propi) i de tot l'esforç que ha de fer el propietari dels terrenys per tal d'augmentar els seus ingressos (és el que s'anomenava –i Aristòtil anomena– la κτητικὴ, això és, l'art d'adquirir o augmentar la propietat [1253b23]). Una altra cosa ben diferent de la κτητικὴ –i per no natural molt menys recomanable per a Aristòtil– és el que anomena la χρηματιστικὴ, és a dir, la *crematística* que no fa sinó buscar el profit material amb l'intercanvi de productes o de moneda que Aristòtil, en el llibre I de la *Política*, capítols 3-4 (1256b26-1258a18), considera una «occupation parasitaire qui tend à abaisser le niveau moral de celui qui s'y adonne»¹⁵. Com assenyala Claude Mossé¹⁶, no resulta gens estrany que en el moment que es trobava Atenes, en la segona meitat del segle iv aC, Aristòtil plantejés com una problemàtica ben actual el tema de l'origen de la moneda i l'art de fer guanys amb els préstecs de diner que es realitzaven molt sovint (o sempre) d'una manera desmesurada. Plató també n'havia parlat, però ell condemnava l'acumulació de riqueses (de béns). En canvi, el que fa Aristòtil és condemnar l'activitat que està dirigida només al simple profit, al guany del diner pel diner, és a dir, l'acumulació de diner¹⁷. Això afectà l'agricultura, perquè es començaren a comprar i a vendre camps, i així els camps varen esdevenir no una propietat de la qual calia tenir cura sinó gairebé una mercaderia. La ciutat, gràcies als forasters (metecs), es va enriquant perquè també a ells els és permès de comprar i vendre camps. Per això es fan polítiques que permetin incrementar el nombre de metecs i també el nombre d'esclaus. Però al mateix temps això també creà pobresa a l'interior de la ciutat d'Atenes. És en aquest moment que comença a teoritzar-se sobre l'origen del comerç i sobre tot el que significava de dubtós respecte del que es pot anomenar ètica del mercat¹⁸.

* * *

15. GRONINGEN, X.

16. Claude Mossé, ja citat, 120.

17. *Ibidem*. Cf. GARCÍA VALDÉS, 233.

18. Cf. GARCÍA VALDÉS, 234 i 234n5 i 6.

La tradició atribueix a Aristòtil, com ja hem dit, una obra en tres llibres intitulada *Econòmics* (Τὰ οἰκονομικά; en llatí: *Oeconomica*)¹⁹. El títol en neutre plural es refereix a *Els llibres d'economia* (Τὰ βιβλία τὰ οἰκονομικά). Aquests llibres –tres– ens han estat transmesos diversament: els dos primers llibres es conserven en grec; el tercer només en llatí. De fet, els estudiosos estan d'acord que els llibres primer i segon no són d'Aristòtil: el primer, que data del període que va entre els anys 325 i 275, no sembla pas d'Aristòtil per ser massa simple i no anar gens a fons; s'inspira força en Xenofont; el segon, en grec, s'escriu en un període que no sembla que depassi l'època en la qual visqué Alexandre; sembla de la darrera del segle IV aC i molts l'atribueixen a un deixeble del Liceu. Respecte del llibre tercer (*Oeconomicorum tertius*), els experts en l'obra afirmen que «ces pages ne sont pas indignes du génie d'Aristote», si bé, a continuació mateix, no s'estan de dir «mais rien ne permet de les lui attribuer, ni leur place dans le corpus latin des oeuvres du Stagirite (ni, à plus forte raison, leur absence du corpus grec)»²⁰.

Aquests tres llibres, que són coneguts, malgrat tot, com els *Econòmics* d'Aristòtil, tracten del següent, segons ens diu literalment W.D. Ross²¹: a) el llibre I és un tractat que es basa en el llibre I de la *Política* i igualment en l'*Econòmic* de Xenofont, i fou segurament escrit per Teofrast o per algun altre peripatètic de la primera o segona generació; b) el llibre II és una compilació de casos històrics que il·lustra diferents sistemes financers; molt probablement és de l'any 300 aC; i c) el llibre III, que només es

19. Aquesta obra, poc coneguda, va ser traduïda i estudiada per Martí de Viciana (Borriana, ca. 1440 - Barcelona, 1492). Fou autor de dues soles obres, aquest «Comentari a l'econòmica d'Aristòtil» i la versió de «De moribus» de Sèneca. El comentari als *Econòmics* d'Aristòtil s'edità a casa nostra i el podem trobar en MARTÍ DE VICIANA, *Comentari a l'econòmica d'Aristòtil* (Biblioteca escrivy de textos medievals breus), edició a cura d'Antoni Ferrando (Universitat de València), Sant Boi de Llobregat, Edicions del Mall, 1982, 109 pp. Demem la notícia i la referència de l'obra als coneixements i a l'amabilitat del Dr. Ignasi Roviró i Alemany.

20. GRONINGEN, XVIII.

21. Cf. W.D. Ross, *Aristóteles*, traducció de Diego F. Pró, Buenos Aires, Charca, 1981, 30-31.

conserva en llatí, es pot confondre o es confon potser amb el llibre *Les lleis del marit i de la muller* de les quals es fa menció en el catàleg d'Hequisius, però no és pas d'Aristòtil. És considerada, en part, obra d'un peripatètic que degué viure entre els anys 250 i 30 aC, i, en part, obra d'un estoic que visqué entre els anys 100 i 400dC.

Mirem ara el contingut. Referent al llibre I, cal dir que aquest s'obre assenyalant la diferència que hi ha entre l'administració d'una casa (*economia*) i l'administració d'una ciutat (*política*): l'una, l'*economia*, és feina d'un de sol; l'altra, la *política*, és l'ocupació de molts. L'*economia* té com a objecte l'adquisició i adequació permanent d'una casa, mentre que la *política* té com a finalitat la constitució i el bon funcionament d'un Estat. Com que l'Estat (*polis*) és un conjunt de cases, de terres i de riqueses que s'han de bastar a si mateixes per tal d'assegurar la vida feliç (πρὸς τὸ εὖ ζῆν, en I, 2), això vol dir que l'economia, que s'ocupa d'una sola casa, és anterior a la política (πρότερον γενέσει ἡοικονομικῆ <τῆς> πολιτικῆς ἐστὶ, en I, 2), ja que una família és una part d'un Estat. En la casa els elements constitutius són: l'home i els béns de propietat (ἄνθρωπός τε καὶ κτήσις, en II, 1). Citant Hesíode, sosté que cal tenir «una casa, una dona i un bou per a llaurar»²². En aquest punt fa notar que les relacions mútues que han de mantenir l'home i la dona han d'estar perfectament sotmeses a un ordre, perfectament ordenades. Aquest ordre fa referència a veure en l'alimentació i tot allò que s'hi refereix com una qüestió essencial d'una casa; i després de l'alimentació, d'essencial, ho són els homes lliures. Per això, l'agricultura mereixerà tota l'atenció possible per tal com és la principal feina en què hom s'ha d'ocupar en una casa a fi d'obtenir l'aliment de tothom que hi viu. Més encara, l'agricultura contribueix de manera gran a formar un caràcter viril en l'home; ben al contrari del que s'esdevé amb els oficis artesanals, que fan un cossos dèbils. En relació a l'ésser humà, abans que res cal parar atenció en la dona (esposa) (τῶν περὶ τοὺς ἄνθρώπους ἢ κατὰ γυναικὰ πρώτη ἐπιμέλεια, en I, 3, 1). La comunitat de vida entre l'home i la dona és la més alta en l'ordre de la naturalesa (κοινωνία γὰρ φύσει τῷ θήλει καὶ τῷ ἄρρενι μάλιστά ἐστιν,

22. *Els treballs i els dies*, 405. En la *Política* d'Aristòtil (I, 2, 1252b11) també se cita aquest mateix text d'Hesíode.

en I, 3, 1) i té com a finalitat la conservació de l'espècie i la cooperació d'ambdós per tal de cercar el benestar (οὐ μόνον τοῦ εἶναι, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὖ εἶναι συνεργὰ ἀλλήλοις τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν ἐστί, en I, 3, 3), una cooperació d'acord amb les capacitats i les aptituds de cadascú. En la comunitat de vida el primer deure és no cometre cap injustícia (πρωτον μὲν ... τὸ μὴ ἀδικεῖν, en I, 4, 1); i la dona s'ha de sentir responsable en presència i en absència del seu espòs; al mateix temps, s'ha de saber comportar de manera natural i senzilla. En aquest llibre se subratlla com, entre els béns familiars més importants i necessaris, hi ha l'home, i de seguida esmenta els esclaus (δούλοι, en I, 5, 1) i les dues menes d'esclaus que hi ha: l'esclau administrador i l'esclau obrer (ἐπίτροπος καὶ ἐργάτης, en I, 5, 1), als quals cal educar en el seu ofici, sense donar-los vi, ja que porta a excessos, com entre els homes lliures (cf. I 5, 2). Dels esclaus cal considerar tres elements: el treball, el càstig i l'alimentació (cf. I, 5, 3). A més cal tenir ben present que cal atorgar sempre les recompenses necessàries per a les coses ben fetes (cf. I, 5, 4). Entre les recompenses al seu treball, d'acord amb la justícia, cal proposar-los la seva llibertat (χρὴ δὲ καὶ τέλος ὠρίσθαι πᾶσι· δίκαιον γὰρ καὶ συμφέρον τὴν ἐλευθερίαν κεῖσθαι ἄθλον, en I, 5, 6). Les responsabilitats que té el cap del casal són quatre, d'acord amb les feines diverses que desenvolupa en l'administració del patrimoni: a) sobre l'adquisició de béns; b) sobre la seva conservació; c) sobre l'ordre amb què cal disposar-los; i d) sobre el seu ús (cf. I, 6, 1). Els amos cal que es llevin més d'hora que ningú i vagin a dormir més tard que ningú; així mateix cal deixar sempre vigilància a la casa, com en una ciutat, i per això caldrà establir relleus de vetlla durant la nit per tal de vigilar la casa (cf. I, 6, 5): això és profitós (χρήσιμον, en I, 6, 5) tant per a la salut, com per a l'administració d'una casa, com per a la vida filosòfica (τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς ὑγίειαν καὶ οἰκονομίαν καὶ φιλοσοφίαν, en I, 6, 5). Per tal d'afavorir la vida feliç i la salut, cal que la casa estigui ben airejada tostemps i assolellada a l'hivern (cf. I, 6, 7). Igualment cal posar un porter en les grans explotacions per tal de vigilar l'entrada i la sortida de les mercaderies (cf. I, 6, 8). Finalment, de cara al bon ús de les eines, cal seguir la «regla lacedemònia», a saber, «cada instrument al seu lloc» (χρὴ γὰρ ἐν ἑκάστων ἐν τῇ αὐτοῦ χόρῳ, en I, 6, 8), perquè d'aquesta manera sempre estarà a l'abast de la mà sense haver-lo de buscar (cf. I, 6, 8).

Respecte del llibre II, també conservat en grec com hem dit, comentem breument el següent. S'hi parla, al principi, de les qualitats que calen a un bon administrador d'una casa: cal que conegui molt bé els llocs on exercirà la seva feina, disposar de natural de bones qualitats, i tenir—després d'haver-hi reflexionat bé i haver-ho triat— gust per l'esforç i sentit de la justícia. Si no posseeix tot això, sense descuidar res, no podrà fer la feina bé (cf. II, 1, 1). El llibre II continua explicant-nos que hi ha quatre diferents menes d'administració (Οἰκονομία δὲ εἰσι τέτταρες, en II, 1, 1): a) l'administració del Gran Rei (Οἰκονομία βασιλική), que s'exerceix de manera absoluta sobre la moneda, les exportacions i les importacions, i les despeses del Regne; b) l'administració del sàtrapa (Οἰκονομία σατραπική), que administra els ingressos, sobretot els provinents de l'agricultura, dels productes particulars, dels beneficis portuaris, dels impostos sobre els camps i els mercats, les taxes sobre els ramats; i els impostos sobre les persones (*capitació* [ἐπικεφάλαιον] i *taxes sobre l'artesanat*); c) l'administració d'una ciutat (Οἰκονομία πολιτική), que gestiona els ingressos obtinguts dels productes del país, pels impostos sobre els ports i les vies de trànsit i ingressos especials regulars; i d) l'administració de quelcom privat (Οἰκονομία ἰδιωτικὴ), que, per manca de regularitat en els ingressos, costa de delimitar les seves partides de despesa: fonamentalment és la terra, però també hi ha altres beneficis i els interessos del préstec monetari (cf. II, 1, 1-6). No cal dir que l'ordre esmentat de les diferents administracions correspon a la importància de les seves economies.

Cal afegir que el llibre II dedica la major part del text (77 apartats i subapartats) a presentar-nos exemples històrics, que ací no esmentarem, de com algunes ciutats, reis, prínceps, etc., s'ho han anat fent per tal de cercar estratagemes a fi de procurar-se ingressos, sobretot diners. Els exemples segueixen fonamentalment un ordre cronològic, encara que no sempre. El primer exemple és el de Cípsel de Corint, un tirà de la segona meitat del segle VII aC (Heròdot, *Història* I, 14 i 20, i V, 92) i el darrer és Dionís, encara que no és el darrer en sentit cronològic: els estudiosos creuen que els darrers que s'esmenten són els autors contemporanis d'Alexandre Magne que en el text no s'esmenten ordenadament.

El llibre III dels *Econòmics* (*Oeconomicorum Tertivs*)²³, que només s'ha conservat en llatí, tracta fonamentalment de la bona relació que cal que hi hagi entre l'home i la dona del casal per tal que l'economia domèstica prosperi. L'exhortació a l'harmonia en la vida conjugal és presentada en quatre capítols: a) en un primer capítol es parla sobre els deures de l'esposa envers el seu espòs i envers la casa; b) en un segon capítol es contemplen els deures de l'espòs envers la seva esposa; c) en un tercer capítol s'exposen els sentiments mutus dels esposos i la fidelitat conjugal; i, finalment, en el capítol quatre, s'esmenten les conseqüències de benaurança que l'harmonia entre els esposos comporta. Aquest és un dels textos de l'antiguitat en què trobem una lloança més gran de la concòrdia entre els esposos. Alguns autors, com ara F. Susemihl, que admet l'originalitat grega del text, defensen que el seu autor devia ser un peripatètic de la generació immediatament posterior a la mort d'Aristòtil, amb fragments afegits d'un estoic de l'època imperial, del segle II o III dC²⁴. També sostenen alguns que el traductor llatí hauria rebut influències de la doctrina paulina sobre el matrimoni (*Efesis* 5, 22-33).

Tot i que el llibre mereix una atenció especial, només notarem el que es diu en el darrer capítol, perquè hi és exposat, a manera de corol·lari, tot el que ha estat dit en el llibre fins aquest punt. Efectivament, aquest quart capítol comença amb una citació poètica implícita de l'*Odissea* (VI, 180-185) que donem en la traducció de Carles Riba:

«I a tu et donin els déus tot allò que pensant-hi desitges!
Un marit i una casa i la bona avinença t'atorguin,
car no hi ha al món, val a dir, una cosa més forta i més bella
que si marit i muller es governen amb cors que s'avenen
és una pena gran per qui els vol mal, i una joia
per qui els vol bé; i qui millor s'ho saben, són ells mateixos.»

L'*avinença* de què parla Homer (en versió de Carles Riba), el text de l'*Oeconomicus Tertivs* no s'està pas de delimitar-la, i per

23. El llibre ha estat editat per V. ROSE, *Aristotelis*, fr 184, pp. 140-147.

24. F. SUSEMIHL, *Geschichte der griechischen Literatur in der Alexandrinerzeit*, t. 1, Leipzig, Teubner, 1981, p. 159n831.

això la descriu com «una avinença orientada vers el bé» («oravit enim deos sibi dare uirum et domum et unanimitatem optatam ad uirum, non quacumque, sed bonam», en III, 4). I, encara, el text remarca: «Entre els mortals no hi ha major bé que l'avinença en tots els sentiments entre marit i muller per tal de governar un casal» («nihil enim maius bonum ipsa in hominibus ait esse quam eum concordēs uir et uxor in uoluntatibus domum regunt», *ibídem*). I no es tracta pas d'una mena de complaença recíproca i servil de l'un envers l'altre, sinó aquella avinença «que realitza una justa aliança de prudència i de saviesa, perquè és precisament això el que vol dir 'governar el casal en avinença plena de sentiments'» («quae animo et prudentia iuste coniuncta est, nam uoluntatibus domum regere id significat», *ibídem*).

El text continua referint-se als esposos així: «Els esposos s'esforçaran abans que res a cuidar els seus pares: l'espòs, els pares de l'esposa i també els seus propis; l'esposa, els pares del seu espòs; després tindran cura dels seus fills, del seus amics, dels seus béns i de tot el casal, ja que ells ho tenen tot en comú, compartint també el desig d'incrementar el patrimoni i de recercar cadascun d'ells major virtut i major rectitud, defugint tota arrogància, i governaran el casal amb un sentit profund de la justícia, amb un sentit de la modèstia i la tranquil·litat» («uterque causa fiat et melior atque iustior, dimittens quidem superbiem, regens autem recte et habens humilem modum et mansuetum», *ibídem*). I quan siguin grans podran respondre de la seva administració als fills i podran dir-los que «tot allò dolent que s'esdevingué fou degut a la mala sort; i tot allò bo, a llurs virtuts» («statim scire aut per fortunam malum aut per uirtutem bonum», *ibídem*).

El text, finalment, esmenta que qui hagi obrat així rebrà dels déus la millor recompensa, tal com diu Píndar: «Un cor ple de dolçor i l'esperança que governa l'esperit inconstant dels mortals» («dulce enim sibi cor / et spes mortalium multiplicem / uoluntatem gubernat») ²⁵. També, qui hagi obrat així, rebrà dels déus la recompensa «dels fills que seran la felicitat en la vellesa» («secundum autem a filiis, / feliciter ad senectutem depasci», *ibídem*).

I el llibre III acaba així: «Per totes aquestes raons, cal que estiguem sempre atents, en privat i en tota comunitat, als nostres

25. PÍNDAR, fr. 214 (Bergk).

deures envers els déus, envers els homes i, de manera ben particular, amb la nostra esposa, els nostres fills i els nostres pares» («Propter quae proprie et communiter decet juste considerantes ad omnes deos et homines, eum qui uitam habet, et multum ad suam uxorem et filios et parentes», *ibídem*).

* * *

Grècia ha estat una cultura sensible –parcialment sensible, sensible a la seva manera– a tot allò que fa referència a la vida humana. La preocupació per tal de fer possible una vida humana digna i propera a la felicitat (*eudaimonia*) –la d'uns quants, certament, els homes lliures– només fou possible des de l'esforç d'aplicar la raó prudent a l'anàlisi de la vida quotidiana i d'allò que l'anava conformant d'acord amb un model harmoniós en relació a la naturalesa. La seva reflexió sobre l'administració d'un casal o d'una *polis* feta des de la mirada posada en l'harmonia de tot allò que ho possibilita, permeté el camí esforçat vers la consecució d'una vida feliç, un ben viure que era la finalitat última de tota activitat humana i, per tant, també de l'activitat econòmica. No és possible una cultura com la grega clàssica sense una aplicació de la raó mesurada en l'àmbit de la vida econòmica, de la vida que exigeix harmonia entre tots els qui conviuen i la cerquen. En el nostre present, la raó econòmica ha de pensar en l'exigència d'esdevenir raó i raons crítiques per al present de la humanitat i de la naturalesa, realitats inseparables per al ben viure dels grecs. Que el símbol de l'euro s'hagi inspirat en l'èpsilon grega no hauria de ser un fet gens banal, sinó precisament un símbol actualitzat del necessari i exigible debat i tensió harmoniosa entre l'economia i l'ètica. Els grecs han pensat l'economia i la vida en el marc inseparable de la *mesura*, en la mirada posada en l'*eudaimonia* assolible.